

„Geniul rău al țării”. Profitorul de război în publicistica pamfletară (1918-1919)

Magda RĂDUȚĂ

‘The Evil Genius of a Country’. The War Profiteer in Romanian Satirical Press (1918-1918)

At the end of 1918, Romania exits the Great War as a victorious country, after a German occupation and a double change in political alliances. The after-war years are dedicated to the national unification, political and cultural alike; there is much talk in the public agenda of starting anew and the ethical dimension of this renewing process is obviously at the top of the list. The present paper aims to examine a specific element of the Romanian public agenda at the end of 1918 and beginning of 1919: the press campaigns dealing with the aftermath of the occupation years, specifically the case of war profiteers, in the first months after the end of the war. From different forms of press campaigns used to expose the war profiteers, we choose to showcase the *ad-hominem* literary pamphlet, largely present in the Romanian press during the immediate post-war years. Seen as an intermediate genre (closely related to the press in terms of form and immediate purpose, but claiming literary status for its use of literary techniques and structures), the literary pamphlet is used in the Romanian press of '18-'19 for its symbolical charge and as a substitute for 'real' social justice.

Key-words: Romanian satirical press, literary pamphlet, First World War, war profiteers, social sanctionatory discourse

La sfârșitul a doi ani de război, de refugiu și de ocupație a Puterilor Centrale pentru aproximativ jumătate din teritoriu, după două ieșiri din alianțe și după un tratat de pace care seamănă mai degrabă cu o capitulare, în sfârșit, după pierderi de vieți omenești care, raportate la numărul de soldați încorporați, așază România după Franța și Serbia în cadrul Antantei (Horne 2010: 249), războiul se încheie cu o victorie. Provinciile cu populație majoritar românească din Imperiul Țarist (Basarabia) și din Austro-Ungaria (Bucovina, Transilvania și Banat) intră în componența noului stat România, dublându-i

teritoriul și numărul de locuitori: de la 7.35 de milioane de locuitori, potrivit recensământului din 1912, populația noului stat crește la aprox. 18 milioane (Boia 2017: 51, 85).

Odată cu întoarcerea regelui, administrația își reintră în drepturi aproape imediat în Bucureștiul eliberat. Agenda publică a primei perioade de după război (din decembrie 1918 până la începutul anului 1920) se concentrează, pe de o parte, asupra eforturilor de a unifica administrativ teritoriul noului stat (cu legi de uniformizare a legislației fiscale și a administrării teritoriale) și, pe de altă parte, asupra reglării chestiunii împrumutării cu pământ a foștilor combatanți, așa cum promisese regele Ferdinand în ordinul de mobilizare din 1916 și cum se va întâmpla în urma exproprierilor succesive de după decretul regal din decembrie 1918. „Chestiunea agrară”, care constituia o temă continuă de dezbateră publică de la sfârșitul sec. al XIX-lea, pare pentru moment rezolvată.

Un alt nucleu de tensiune socială o înlocuiește, chiar de la finalul anului 1918: înfrângerile rapide și sângeroase din anii 1916-1917, alături de culpabilitățile colective din perioada ocupației germane trebuie gerate social în vreun fel. Într-adevăr, după trei luni de război, România se trezise ocupată în proporție de aproape 40%, cu un rege în refugiu la Iași și cu o armată, în mare parte neechipată și nemodernizată, trimisă în luptă împotriva forțelor mult mai numeroase ale foarte modernei Armate a 9-a germane. Trauma colectivă e indiscutabilă – iar primele luni de după încheierea războiului construiesc, în discursul public, imaginea unei societăți în care entuziasmul victoriei se alătură unei retorici a justiției morale: ziarele, discursurile politice, „vocea poporului” cer fără încetare pedepsirea celor vinovați pentru „trădare”. În această încăpătoare categorie a trădătorilor intră, fără prea mari deosebiri, non-combatanții, speculanții, beneficiarii rechizițiilor, furnizorii și colaboratorii ocupantului etc. – adică toți cei care „[și]-au bătut joc de țară și de acest bun și blând – până la prostie – popor [...] [de cei] plecați pe front pentru apărarea Tronului, a pământului strămoșesc și a neamului!” (Cirișianu 1923: 24, 42).

În cele ce urmează, ne propunem să analizăm reprezentările discursive ale nevoii colective de justiție morală, așa cum apar ele în presa românească a primelor luni de după război, alegând cazul particular al îmbogățitului de război ca figură predilectă a „trădătorului”. O cercetare în arhivele de presă cotidiană și săptămânală a Bucureștiului de imediat de după 1 decembrie 1918 (colecții din decembrie 1918 – decembrie 1919 ale săptămânalului socialist *Clopotul*, ale revistelor *Hiena*, *Însemnări literare și Rampa*) ne-a dat ocazia de a observa două dintre axele în jurul cărora se construiește travaliul colectiv de memorie: gloria (soldaților căzuți pentru țară) și datoria morală (a supraviețuitorilor față de morții din război). În discursul social (Angenot

214-215)⁹, așa cum se construiește el în presa din perioada imediat următoare încheierii războiului, devine din ce în ce mai vizibilă această linie de obligativitate: România cea mare și nouă se ridică din jertfa celor căzuți, iar jertfa lor trebuie să impună o morală desăvârșită celor rămași; dacă viața supraviețuitorilor nu se dovedește a fi demnă, atunci moartea pe câmpul de luptă a fost în zadar. Operațiunea de igienizare socială, obligatorie și normală după fiecare moment de încheiere istorică, impune o separare și o gradare a vinovățiilor, pornind de la gradul zero al „curăției” morale – combatantul mort pentru patrie – și terminând cu profilul moral cel mai reprobabil – profitorul de război, neîncorporat și îmbogățit din specula cu produsele necesare frontului. Între acestea putem observa, difuz, un sentiment de vinovăție morală colectivă, neexprimat direct decât în textele de jurnal sau de memorii (fiindcă e prea curând pentru o recunoaștere directă a unei culpe generalizate și informe): „Am acum trista convingere că n-am fost bătuți, în trei luni de război, doar din pricina superiorității forțelor inamice. Descompunerea morală ce macină **toate clasele sociale** din România a contribuit, fără doar și poate, la înfrângerea noastră rapidă. Mult prea des, cuvintele datorie și patrie sună a gol în țara asta. [...] Fiecare se gândește doar la sine” (Yarka în Ciupală 2017: 117, s. m.).

E aici, în recunoașterea acestei „slăbiciuni naționale” – aceea de a pune interesul personal înaintea celui colectiv –, coordonata esențială prin care se construiește discursul sancționatoriu la adresa îmbogățitorilor de război. E prea devreme, cum arătam mai sus, să fie asumat general în colectivitate: axele discursive se păstrează în dihotomia noi (onești) / ei (blamabili), fără nuanțe intermediare¹⁰. Se adaugă la acest cuplu antagonic noi *versus* ei o altă axă de distribuție a vinovăției, una spațială: rural (epitom al spiritualității arhaice, văzut ca locul moralicește pur de unde au provenit majoritatea celor căzuți pe front) *versus* urban (cu deosebire Capitala, văzut drept spațiu de afluență a venalității din întreaga Românie). Acest antagonism e literaturizat masiv după 1918, când în presa literară abundă textele emoționante despre „jertfa zadarnică” pusă față în față cu ostentația de după război. Cezar Petrescu, fondator și director al gazetei „de polemică politică-literară” *Hiena*, construiește chiar un articol, de dimensiunile unei mici proze, exact în această dihotomie spațial-afectivă:

⁹ „discursul este pentru sfera publică ceea ce genul este pentru literatură – o schemă ce transcende și codează ceea ce nu aparține vreunui autor (utilizator) în parte [...] un ansamblu organizat de reguli combinatorii și un repertoriu de preconstruite” (aici și în continuare, traducerea din franceză îmi aparțin).

¹⁰ Deși există și în cazul românesc, la o privire mai atentă, aceeași gradare a compromisului pe care o evidențiază F. Bouloc în volumul său la temă (*Les Profiteurs de guerre 1914-1918*. Bruxelles, éditions Complexe, 2008), între *profiteurs* (comercianții de produse de calitate îndoielnică trimise pe front la preț oneros, de pildă) și *profitaires* (oameni de bună credință care profită de pe urma economiei de război – în România, mici proprietari ai fabricilor de postav din Moldova, furnizori ai Armatei).

Nu mai înțeleg, rosti târziu [bătrânul provincial]. Două luni am colindat țara să descopăr mormintele copiilor. Pretutindeni m-a întâmpinat aceeași foame, aceleași case posomorâte în care plutește amintirea unui mort. În văgăunile celor mai îndepărtați munți și pe valea Siretului potolit, același nesfârșit popor de cruci. Umbrele lor trăiesc printre noi, ne întovărășesc fiecare gest, crispează amar fiecare început de surâs... Dar aici continuă același hohot nestăpânit. Capitala a luat înfățișarea unui imens tripou și unei imense case de toleranță. De un ceas privesc cortegiul învingătorilor. Îi recunosc: sub fardul nepăsării lor străbat ascunsele umilințe, tainicele compromisuri morale, putreziciunea sufletească cu care își plătesc voluptatea de a ne stropi sărăcia cu noroiul roților. Îi recunosc, și cele din urmă nădejdi se mistuie. Întâia oară amintirea morților mei mă devoră ca o remușcare. Căci moartea lor îmi pare astăzi o nebunie zadarnică (Petrescu 1919: 2).

E aici o tensiune socială care persistă, nerezolvată, timp de multă vreme. Preocuparea instituțiilor statului pentru sancționarea „averilor obținute prin privilegii, prin malversațiuni și prin mijloace ilicite” (Madgeanu 1921: 30) există și ea, cu certe dovezi istorice : în proiectul legii de reformă fiscală din 1921, propusă de ministrul de finanțe N. Titulescu, se prevede un impozit progresiv excepțional asupra îmbogățitorilor de război, care ar fi putut ajunge până la 70% pentru funcționarii publici care nu puteau justifica proveniența averilor dobândite după izbucnirea războiului european. Dezbătută îndelung în Camera Deputaților (v. *Reforma financiară din 1921. Vol. 1 Legea asupra contribuțiilor directe*, 1922), legea nu este niciodată promulgată. Singura formulă de justiție morală pare a fi, în aceste condiții, forma expresivă a discursului jurnalist.

Pamfletul ca discurs al sancțiunii sociale

Îmbogățitul de război e o figură propice pentru literaturizare, și încă și mai fertilă pentru atacul și șarja pamfletare. „Materie literară densă și bogată” pentru că pune în scenă nu doar transformarea propriei existențe a personajului, dar și „colectivitatea înconjurătoare, ceea ce constituie substanța pentru tablouri sociale și politice pe cât de diverse, pe atât de detaliate” (Bouloc 2009), prin el se reprezintă o epocă și, deopotrivă, un stadiu moral al societății. Îmbogățitul de război devine foarte simplu subiect de pamflet pentru că, în cazul său, încălcarea principiului moral e ușor de semnalat și complet transparent: îmbogățirea frauduloasă e o dezertare de la cauza războiului național, adică e alegerea confortului personal în fața sacrificiului colectiv. Pentru sănătatea ansamblului social, o asemenea încălcare a normei trebuie sancționată.

Din multitudinea de formule sancționatorii, pamfletul pare a fi printre cele mai potrivite cel puțin din două motive. Mai întâi, datorită puternicei funcții auctoriale pe care o are autorul de pamflet în general. Dacă în cazul satirei adevărul e universal și, pentru a fi repus în drepturi, e nevoie ca greșeala să fie numită, arătată, și prin aceasta demascată, dacă în polemică asistăm la un fel de duel al enunțurilor crezute adevărate de către fiecare dintre cele două părți, pamfletul se află într-o situație paradoxală: el e discursul unui ins care e singurul convins că știe adevărul. Nimeni altcineva nu-i împărtășește această convingere, toți ceilalți au urechile înfundate și ochii închiși, sunt un public aprioric ostil, pentru că s-au născut cu toții în minciună și nu știu altceva: „Cuvântul prin care se desemnează această triumfătoare minciună este impostura, termen-cheie pentru orice pamflet” (Angenot 1982: 91). Firește că, în aceste condiții, pamfletarul e cel care își asumă sarcina (de el însuși dată) de a-i face pe ceilalți să vadă lumina, și pentru aceasta alege forma cea mai puternică a persuasiunii – violența de limbaj, dirijată într-o singură acțiune care să sancționeze încălcarea de normă: numirea vinovatului.

Al doilea motiv pentru care figura îmbogățitului de război e propice pamfletului se află chiar aici, în această operațiune de numire – și arătare – a vinovatului, care devine obligatorie pentru restabilirea echilibrului social. Pentru reconstrucția socială e nevoie de marcarea vinovăției care a produs dezechilibrul. Discursul pamfletar nu face altceva decât să arate culpa, să o detalieze, să îi descrie mecanismele. El e un discurs al acuzării și, mai mult, unul întârziat, enunțat mereu după ce s-a dat verdictul; vindecarea socialului ar veni, se pare, tocmai din operațiunea de a arăta (cu apăsăt *deixis*) unde și cine e vinovatul. Sarcina pamfletului ar fi astfel de a restabili noima lumii prin separarea – *post factum* – a binelui de rău. Lumea nu se vindecă imediat ce pamfletarul a arătat cine e vinovat, și poate nu se va mai vindeca deloc; dar misiunea lui nu e de a participa la construcția alteia noi (nici nu crede că mai e posibilă), ci de a pune, el singur, noima la locul său. Identificarea, numirea și portretizarea culpabilului e un topos obligatoriu pentru pamflet, o „datorie de conștiință”. De aceea, pamfletul nu e numai un denunț, chiar dacă pare a avea datele unuia: el e o manifestare a moralității colective care își exercită – într-o formă discursivă ușor recognoscibilă – nevoia de restabilire a echilibrului social.

În cazul pamfletelor împotriva îmbogățitorilor de război, formula pamfletară predilectă nu poate fi decât aceea a pamfletului *ad-hominem*. Identificarea vinovaților se face metodic, cu portretizări elaborate și enumerări minuțioase (uneori, de-a dreptul dramatizate ori narativizate ca mici „momente din spatele frontului”) ale spoliierilor, abuzurilor și ostentației îmbogățitorilor. O întreagă serie de articole pamfletare își găsesc locul, începând chiar din decembrie 1918, în gazete bucureștene cu tradiție satirică precum *Hiena* (care poartă subtitlul „revistă de polemică politică-literară”), în săptămânale culturale sau în ziare-cotidian precum *Universul* sau gazeta de stânga *Facla* (aceasta din urmă schimbându-și des denumirea, din cauza cenzurii, în peri-

oada 1918-1920 – *Clopotul* e una dintre aceste denumiri). Pamfletele reprezintă doar o parte a discursului social sancționatoriu de la sfârșitul războiului: ele apar în paginile ziarelor – de obicei însoțite de caricaturi – alături de relații de pe frontul maghiar (în care dușmanul e portretizat ca având o culpă dublă – e și ungar, și comunist – „Racila”, în *Universul* nr. 185, 30 mai 1919), de știri despre procesele ziariștilor colaboraționiști și, nu foarte rar, de dezvăluiri privind comportamentul „nepotrivit” al actrițelor bucureștene în vremea Ocupației („Procesul unor atitudini. Actrița”, semnat Clarnet, în *Rampa*, an II, nr. 374, 24 decembrie 1918). Țintele acestor articole sunt, în proporție covârșitoare, oamenii politici ai vremii, considerați principalii vinovați de dezertare de la datoria de conștiință: miniștri, consilieri în ministere, secretari de stat. Alături de aceștia, campaniile de presă identifică drept profitori de război directori ai Căilor Ferate sau ai Administrației Silvice, ofițeri din corpul de aprovizionare, responsabili locali etc.

În lipsa unei formule funcționale de a sancționa legislativ profitul oneros obținut din război, una dintre puținele posibilități rămase pentru asigurarea coeziunii morale a societății este oprobriul public. Discursul pamfletar preia această funcție, construind o galerie de portrete detestabile și făcându-le vizibile în paginile gazetelor. Pamfletul alege figuri predilecte ale ranchiunei populare (prim-ministrul liberal Ion I. C. Brătianu, „trădătorul” Al. Marghiloman, în timpul guvernării căruia se semnează tratatul de pace, defavorabil României, cu Puterile Centrale) și le pune în centrul atacului discursiv, pentru o „ucidere în efigie”. Cel mai potrivit unui asemenea act sancționatoriu pare a fi – după frecvența cu care numele său apare în pamflete, denunțuri, dar și în memoriile contemporanilor – un om politic azi aproape uitat: Alecu Constantinescu (1859-1926). Liberal, face parte în timpul războiului din mai multe guverne: e ministru de Interne (1916-1918), ministru al Agriculturii (1918-1919) și ministru al Industriei și Comerțului (1918-1919). Asupra acestei figuri politice, cunoscută în epocă și sub porecla deloc amabilă de „Porcu”¹¹, pamfletarii epocii dezlănțuie toate mijloacele expresive ce le stau la îndemână. Acest însemnat efort de a prinde în expresie reprobabilul nu e deloc nejustificat: Alecu Constantinescu e un fel de portret ideal al profitorului de război, vinovat, printre altele, de a fi rechiziționat un tren al Crucii Roșii, în care se aflau răniți, pentru a-și îmbarca propriul alai de nuntă¹² și de a-și fi asigurat, printr-o oportunistă politică de rechiziții, un trai fără griji în refugiul din Moldova:

¹¹ Poreclă ce nu i se dă pentru faptele lui reprobabile din război, ci – în tinerețe – pentru înfățișarea sa rubicondă: „Alecu Constantinescu a fost, de bună-seamă, un năpăstuit. Burtos, scurt pe picioare, cu ochii sfredeliți în osânză, semăna cu un purceluș și, încă din tinerețe, pe când era un simplu avocat la Creditul Rural, i se zisesse «Porcu», poreclă prietenească și fără nici un substrat moral”. Constantin Argetoianu, *Memorii*, VII. București, Editura Machiavelli, 1996, p. 211.

¹² Episodul apare des menționat în presa epocii („Porcul care, nuntindu-se cu sora neveste-sii, lua locomotiva cangrenaților răniți ca să pornească în voiaj de nuntă”, articolul „47 de scrisorele”, nesemnat, în *Clopotul*, 13 decembrie 1919, p. 1.

veneau camioanele Statului la ușă pentru a aduce șunci, orez, cafea, unt, ouă, făină de cea mai fină calitate și zahăr, ca să nu le lipsească cozonacii și prăjiturile, în vreme ce populația, mulțimea, stătea de cu seară până dimineața pe un ger cumplit – mulți murind de frig – pentru ca a doua zi de dimineață parte din ei să nu capete nici măcar pâinea neagră amestecată cu paie și cu bălegar! (Cirișianu 1923: 16)

Autorul dramaticelor acuze de mai sus, D. A. Gheorghiu-Cirișianu, este un fost colaborator al ministrului Constantinescu, inspector în Ministerul Agriculturii în timpul mandatului său, devenit după război gazetar: el fondează în orașul său natal, Buzău, revista *Dreptatea socială*, „organ de luptă pentru apărarea serviciilor publice, drepturile omului și armonizarea intereselor tuturor claselor sociale”, apărută între 1923 și 1928 (Petcu 2012: 426-427), unde se succed campaniile de presă pentru pedepsirea celor care și-au încălcat datoria morală față de țară, lucrând cu „masca ipocrită [...], cu crucea-n mână și cu cuțitul la spate” (Cirișianu 1923: 42). Vinovatul suprem e unul singur, denunțat clar și fără ocolișuri, făcut răspunzător pentru tot: „pe dvs. vă acuz direct, coane Alecule, de toate nelegiuirile și de toate nenorocirile țării, căci dvs. sunteți maestrul tuturor loviturilor, dvs. singur sunteți geniul rău al țării și chiar al partidului liberal” (Cirișianu 1923: 40). E aici un act de putere discursivă caracteristic genului pamfletar: denunțul, în forma numirii vinovatului, ține locul pedepsei „reale”, care – cel puțin pentru cazul ministrului Constantinescu – nu vine niciodată: el își va continua nestingherit activitatea politică pentru încă aproape un deceniu.

Efortul expresiv de a portretiza figura întru totul blamabilă a lui Alecu Constantinescu pare a fi direct proporțional cu gravitatea faptelor care l-au făcut să ajungă la tribuna infamiei. De pildă, pamfletul din *Hiena* folosește antifraza ca model complet de construcție retorică a hiperbolei, alcătuiind un fel de ironic apel la subscripție publică pentru o statuie înfățișându-l pe detestabilul ministru:

Cititori, în mijlocul vostru trăiește obscur un erou necunoscut al războiului. Nici o jertfă nu i-a rămas străină, nici o suferință nu i-a fost cruțată; iar în disprețul întregului martir pe care l-a îndurat cu o tragică resemnare, noi, cu micimea unor epigoni mărunți, i-am aruncat în față doar ingratitudea noastră.

Această nedreptate nu mai poate dura. [...] Din banii sărăciei noastre, cu dinarul smuls de la văduve și orfani, din mărinimoasa ofrandă a celor ce știu a prețui oamenii mari ai vremurilor, vom ridica în mijlocul unei piețe statuia singurului român care s-a înălțat deasupra nemerniciei noastre. [...]

În loc de a trăi flămânzi, în goana după o pâine mucedă, neagră și amară, în loc de a cădea în gheara speculanților, țara sătulă își face astăzi digestia într-un *dolce farniente*. Cine mai aude, ca în alte părți, de pildă, despre fraude, despre depozite evaporate, despre o populație înfometată, cu ochii sticloși de nemâncare, cu fețele palide și cu zdrențe atârând pe scheletul viu al unor trupuri scăpate dintr-un nou infern? De aceste dureri, cu prețul celor mai mari sacrificii, Al. Constantinescu ne-a ferit. Suntem veseli, sătui, fericiți. [...] Proiectul statuii va fi publicat într-un număr viitor. El reprezintă pe d. Al. Constantinescu în costum național, palid și slab ca un Crist crucificat, cercetând cu ochi melancolici viitorul. La picioare dormitează alegoric un porc, asemenea celor de aur la care odinioară se închinau coșarii Orientului. La cererea publicului, putem adăuga și câțiva godaci („Cititori”, nesemnat, în *Hiena*, an I, nr. 13, 15 iulie 1919).

Același efort de a lucra portretul cu mijloacele expresiei artistice se vede într-un alt pamflet scris împotriva ministrului Constantinescu. Autorul său, Ion Vinea, e în 1919 un tânăr gazetar de stânga, care se distinsese deja prin vituperantele sale articole anti-liberale. Formula lui pamfletară e diferită de a *Hienei*: nu antifraza, ci portretul animalier e rama pamfletului, construit din aluzii cu cât mai neutre, cu atât mai transparente:

Nu există dobitoc situat mai deasupra binelui și a răului, mai conștient de dreptul său care ia sfârșit acolo unde i se opresc puterile, mai stăruitor și mai individualist decât acest infatigabil Porc, plug însuflețit și răscolitor de-a lungul și de-a latul, azi aici, mâine la Buzău. Și de aceea e greu să-l prinzi, să-l abați din treaba râtului său, să-l osândești pentru stricăciunile și murdăriile fără nume pe cari le face, căci protestul e prompt și teribil. Pe cât e de tăcut și blajin când agonisește și grohăie în liniște, pe atât de asurzitor își clamează revolta dacă încerci să te atingi de libertatea sălbatică pe care și-o asumă. Țipătul său răsună ca un denunț. El cunoaște toate fărădelegile și licențele, toate fățarniciile ogrăzii și știe că nimeni nu poate, sufletește, să se creadă mai puțin porc ca dânsul. („Porcul în capcană”, în *Clopotul*, an I, 13 noiembrie 1919)

Expresia pamfletară e utilizată în toate cele trei exemple de mai sus, dar și în altele similare, drept formă discursivă de sancționare a derapajului moral în colectivitate, substituit al sancțiunii juridice efective. Pamfletul (mai ales în formula sa *ad hominem*) individualizează responsabilitatea, făcând-o mai

ușor de recunoscut și de condamnat; în plus, operând cu un limbaj al afectului și cu mijloace expresive, el subiectivizează maxim vinovăția obiectului său, ceea ce face încă și mai clar efectul de „igienizare morală”. Discursul pamfletar alege profitorul de război drept obiect predilect și îi construiește fără rețineri blamabilul portret, într-un efort de a contribui la reaproprierea moralei colective printr-o desemnare clară a vinovățiilor. Efectul e însă temporar, pentru că memoria colectivă nu înregistrează dezaprobarea decât fulgurant și fără urmări notabile: „Am văzut multe zeci de mii de oameni ieșiți în stradă, aclamând pe soldații care ne striveau, insultând cu entuziasmul lor patria care sângera. [...] În oricare altă țară, această populație ar fi fost pedepsită pentru necuviința ei. Dar poporul român este iertător!” (Bacalbașa 2017: 35-36).

CORPUS DE TEXTE:

GHEORGHIU-CIRIȘIANU, D. A., 1923, *Domnia Corbilor*. S.I.

MADGEARU, Virgil, 1921, *Impozitul pe avere și pe îmbogățiri din timpul războiului*. București: Tipografia „Reforma Socială”;

VINEA, Ion, 1919, „Porcul în capcană”, în *Clopotul*, an I, 13 noiembrie 1919, reluat în *Opere IV. Publicistică*. Ediție critică, note și comentarii de Elena Zaharia-Filipaș. Fundația Națională pentru Știință și Artă, Academia Română, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, București, 2001, p. 292;

*** *Reforma financiară din 1921. Vol. 1 Legea asupra contribuțiilor directe* (1922). București, Cartea Românească.

Clopotul, seria a doua, noiembrie – decembrie 1919;

Hiena: nr. 1, 21 ianuarie – nr. 13, 15 iulie 1919;

Însemnări literare: februarie – decembrie 1919;

Rampa: nr. 368 (18 decembrie 1918) – nr. 417 (15 februarie 1919);

BIBLIOGRAFIE:

ANGENOT, Marc, 1982, *La Parole Pamphlétaire. Contributions à une typologie du discours moderne*, Paris, Editions Payot;

ANGENOT, Marc, 2014, *Histoire des idées*, Presses Universitaires de Liège;

BOIA, Lucian, 2017, *În jurul Marii Uniri de la 1918. Națiuni, frontiere, minorități*, București, Ed. Humanitas;

BOULOC, François, 2008, *Les Profiteurs de guerre 1914-1918*. Brussels, éditions Complexes;

BOULOC, François, 2009, «S’enrichir pendant la Grande Guerre, une anomalie complexe. L’exemple des *Profiteurs* d’Emile Barthe et des *Marchands de gloire* de Marcel Pagnol», *Association des Amis de Montagnac*,

https://www.crid1418.org/doc/textes/Boulouc_Barthe&Pagnol.pdf, consultat la 13 noiembrie 2017;

CIUPALĂ, Alin, 2017, *Bătălia lor. Femeile din România în Primul Război Mondial*, Iași, Ed. Polirom;

HORNE, John (ed.), 2010, *A Companion to World War I*, Wiley-Blackwell.